

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2025 Vol. 4

**tsuull.uz
goldenscripts.tsuull.uz**

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2025 Vol. 4

tsuull.uz

goldenscripts.tsuull.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

**BOSH MUHARRIR
O'RINBOSARI**

Karomat Mullaxo'jayeva

MAS'UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Karl Rayxl (Germaniya)
Isa Habibeyli (Ozarbayjon)
Seyhan Tanju (Turkiya)
Almaz Ulvi (Ozarbayjon)
Benedek Peri (Vengriya)
Vahit Turk (Turkiya)
Teymur Kerimli (Ozarbayjon)
Eunkyung Oh (Koreya)
Nazef Shahrani (AQSh)
Boqijon To'xliyev
Muhammadjon Imomnazarov
Bilol Yujel (Turkiya)
Qosimjon Sodiqov
Zulxumor Xolmanova
Mustafa O'ner (Turkiya)
Nurboy Jabborov
G'aybulla Boboyorov
Kimura Satoru (Yaponiya)
Imran Ay (Turkiya)
Aftondil Erkinov
Nadir Mamadli (Ozarbayjon)
Rashid Zohidov
Otabek Jo'raboyev
Bulent Bayram (Turkiya)
Qo'ldosh Pardayev
Nodirbek Jo'raqo'ziyev
Oysara Madaliyeva
Hilola Nazirova

MUNDARIJA

MATNSHUNOSLIK

Bahriddin Umurzoqov

Aliy Safiy Koshifiy Hiraviyning voizlik,
xattotlik va kotiblik faoliyati

4

ADABIYOTSHUNOSLIK

Dilnavoz Yusupova

Fanoyi Sheroziy "Tarixi muluki Ajam"
asarining usmonli tarjimoni sifatida

16

Marg'uba Abdullayeva

"Maqsad ul-atvor" dostoni va uning g'oyaviy-
badiiy xususiyatlari

29

LINGVISTIKA

Tanju Seyhan

Ali Şir Nevâyî ve Üslubunda Fiillerin Yeri

42

To'lqin Tog'ayev

Ashurali Zohiriy – jadid matbuotining
atoqli vakili

63

Ma'rufjon Dustmurodov

Uyg'ur xoqonligiga oid Qarabalg'asun
II bitigi: leksik birliklarning badiiy
funktsiyasi

76

MATN

Aftondil Erkinov

"Majmuat ush-shuaroyi Firuzshohiy"dagi
"Ohista-ohista" radifli g'azallar

140

EDITOR IN CHIEF	
Shuhrat Sirojiddinov	
DEPUTY EDITOR IN CHIEF	
Karomat Mullakhojaeva	
EXECUTIVE SECRETARY	
Ozoda Tojibaeva	
EDITORIAL BOARD	
Karl Rechl (Germany)	
Isa Habibbeyli (Azerbaijan)	
Seyhan Tanju (Turkey)	
Almaz Ulvi (Azerbaijan)	
Benedek Peri (Hungary)	
Vahit Turk (Turkey)	
Teymur Kerimli (Azerbaijan)	
Eunkyung Oh (Korea)	
Nazif Shahrani (USA)	
Bakijan Tukhliev	
Mukhammadjan Imomnazarov	
Bilol Yujel (Turkey)	
Kasimjan Sadikov	
Zulkhumor Kholmanova	
Mustafa O'ner (Turkey)	
Nurboy Jabborov	
Gaybullah Babayarov	
Kimura Satoru (Japan)	
Imran Ay (Turkey)	
Aftondil Erkinov	
Nadir Mamadli (Azerbaijan)	
Rashid Zahidov	
Atabek Juraboev	
Bulent Bayram (Turkey)	
Kuldosh Pardaev	
Nodirbek Jurakuziev	
Oysara Madalieva	
Hilola Nazirova	

CONTENTS	
TEXTOTOLOGY	
Bahriddin Umurzoqov	
Ali Safi Kashifi Hiravi's Activities as a Preacher, Calligrapher, and Scribe	4
LITERATURE	
Dilnavoz Yusupova	
Fanoyī Shīrāzī as the Ottoman Translator of Tārīkh-i Mulūk-i 'Ajam	16
Marguba Abdullaeva	
The Epic "Maqsad ul-Atvor" and its Ideological and Artistic Characteristics	29
LINGUISTICS	
Tanju Seyhan	
The Function of Verbs in the Stylistic Framework of Ali Shīr Navā'ī	42
Tulkin Togaev	
Ashurali Zohiri is a Prominent Representative of the <i>Jadid</i> Press	63
Ma'rufjon Dustmurodov	
Karabalgasun II Inscription of the Uygur Khaganate: literary Function of Lexical Units	76
TEXT	
Aftondil Erkinov	
Ghazals with the refrain "Ohishta-ohishta" in "Majmuat ush-shuarayi Firuzshahi"	140

MATNSHUNOSLIK
TEXTOLOGY

Aliy Safiy Koshifiy Hiraviyning voizlik, xattotlik va kotiblik faoliyati

Bahriddin Umurzoqov¹

Abstrakt

Maqolada XV–XVI asrlarda Hirotida yashab ijod etgan Mavlono Faxruddin Aliy Safiy Koshifiy Hiraviyning (vafoti – 939/1532) ilmiy-ijodiy faoliyati keng qamrovda tadqiq etilgan. Iste’dodli adib, tazkiranavis va manoqibnavis, o’z davrining mashhur voizi bo’lgan bu ijodkor-olimning faoliyati uning zamondoshlari va rahnamolari mavlono Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Xondamir va boshqalarning ilmiy-adabiy faoliyati hamda ustozlik qirralari bilan bog’lab tahlil etilgan. Bu esa o’sha davrdagi Hirot ilmiy-adabiy muhiti haqida muayyan tasavvurlarni shakllantirish uchun ham xizmat qilgan. Muallif asosiy e’tiborni Aliy Safiy Hiraviyning hozirgacha ilmda maxsus tadqiq etilmagan noyob qobiliyati – xattotlik faoliyati va uning bu boradagi mehnati samarasi – “Sharhi Fusus al-hikam” qo’lyozmasi kitobatiga qaratadi. Yangi topilgan ma’lumotlar asosida Aliy Safiyning savodli, xos kotib sifatidagi faoliyatini yoritib beradi.

Kalit so’zlar: *“Sharh-i Fusus al-hikam”, dastxat nusxa, “Sharh-i Mullo” qo’lyozmasi, “Xatti Qur’oniy”, nasx xati, Mavlono Jomiy, ustozli kull (ilm-u ijodda, ma’rifatda barchaga ustoz).*

Kirish

O’zbek matnshunosligi va adabiy manbashunosligining darg’asi, navoiyshunos olim, professor Hamid Sulaymon Navoiy shaxsi va zakosi haqida fikr yuritib: “Jahon adabiyoti tarixida shunday ulug’ so’z san’atkorlari borki, ulardan har birining ijodiyoti umumbashariy madaniyat taraqqiyotida butun bir davrni tashkil etadi. Ayni zamonda ustod sifatida ular o’zlaridan keyingi avlodlarga yangi g’oyaviy-badiiy yo’nalish beradilar” [Навоий 1963, 6] – deb yozgan edi.

Darhaqiqat, Nuriddin Abdurahmon Jomiy (vaf. 897/1492) va Alisher Navoiy kabi ulug’ shaxslar zamondoshlaridan ko’pchili-

¹Umurzoqov Bahriddin Safarovich – filologiya fanlari doktori (DSc), professor, Yangi asr universiteti.

E-pochta: bahrumr_nur@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8870-156X

Iqtibos uchun: Umurzoqov, B. S. 2025. “Aliy Safiy Koshifiy Hiraviyning voizlik, xattotlik va kotiblik faoliyati”. *Oltin bitiglar* 4: 4 – 15.

kning ulug'vor ijodiy ishlariga sabab bo'lgan. Alisher Navoiyning moddiy homiyligi, Abdurahmon Jomiyning ma'naviy rahnamoligi natijasida barakali irod qilganlardan biri – Mavlono Husayn Voiz Koshifiy (vaf. 910/1504) va uning o'g'li Faxruddin Aliy Safiy (vaf. 939/1532)dir.

Yetuk manobqibnavis, “Xojagon tariqati naqshbandiya-ahroriyya suluki tazkirachisi”, deya ta'riflangan Mavlono Faxruddin Aliy Safiy ibn Husayn Voiz Koshifiy o'z davrining yetuk allomalaridan, sharq mumtoz adabiyotining taniqli vakillaridan biridir.

Faxruddin Aliy Safiy ibn Husayn Voiz Koshifiy faoliyati

Sharq mumtoz adabiyotida to'rtta nisba (nom yoki taxallus) bilan tilga olinadigan adib yoxud shoir kam uchraydi. Bu irodkorning atalishida, asarlari muqaddimasidagi o'zini tanituvida (imzosida) mana shunday o'ziga xoslik mavjud va ular quyidagilardir: “Safiy”, “Koshifiy”, “Hiraviy”, “Faxriy”.

“Safiy” (الصفي) taxallusini shoirga ustoz Mavlono Abdurahmon Jomiy bergani naql qilingan. Aslida, Faxruddin Aliy o'ziga “Ziyo(uddin)” deb taxallus tanlagan va bu haqda Abdurahmon Jomiyga aytganida, Jomiy bunday javob qilgan: “Sen “Ziyo” taxallusingni o'g'limga (Yusufga – B.U.) bergin – uni Ziyouddin Yusuf, deb ataymiz, o'zingga esa “Safiy” deb taxallus qo'ygil!”. Nazarimizda, Mavlono Jomiy bu taxallusni “... va ul zot bilan tabarruklanilgay” (و يتبرك به) niyati va umidida Janob Rasululloh alayhissalomga nisbat berilgan muborak ismlar orasidan tanlab bergan. Chunki “Daloil al-xayrot” hamda “Avrodi Qur'oniy” kitoblarida Hazrat Muhammad alayhissalomning 203ta “Asmo ul-husno”si (اسماء محمد صلى الله عليه وسلم), ya'ni *ma'nosi chiroyli ismlari* berilgan bo'lib, mazkur muborak ismlarning 31-chisi “Safiy” (صَفِيّ)-dir. Yurtimizda zikr ahli tomonidan har tongda o'qiladigan yana bir vird kitobi borki, u Sayyid Aliy Hamadoniyning “Avrodi fathiya” (اوراد فتحية) vird-kitobidir. Mazkur asarning salovot faslida ehtirom va ta'zim xitobi sifatida ushbu ibora keltirilgan: “As-salotu vas-salomu alayka yo sayyidiy – yo Safiyalloh!” (الصلاة والسلام عليك يا صفي الله).

Aliy Safiyning yashab irod etgan joyi, vafot etgan va dafn qilingan yeri Hirot bo'lgani uchun bu inson “al-Hiraviy” (الهروي) deb ham atalgan. Ba'zi xorij tavsiflarida, masalan, Turkiya qo'lyozma asarlar to'plamida Aliy Safiy otasi Husayn Voiz Koshifiy Sabzavoriyning “al-Bayhaqiy” (البيهقي) “al-Valiy” (الولي) nisbalari bilan ham yanglish zikr etilgan.

Aliy Safiy boshqa taxalluslar bilan ham, masalan, “Faxriy” (فخرى) taxallusi bilan ham tanilgani haqida ma'lumotlar bor. Ammo Faxruddin Aliy Safiy aksar g'azallari, she'rlari va nasriy asarlarida o'zini

“Safiy” (الصفي) taxallusi bilan tanitgan.

Otasi Husayn Voiz Koshifiyning vafotidan keyin Hirotidagi eng katta jome' masjididagi va'z va xitobat ishini Aliy Safiy yuritgan. Bu haqda “Habib as-siyar” asari muallifi Mavlono Xondamir (taval. 1473 – vaf. 1534) quyidagilarni yozadi: “929 hijriy sana (mil. 1522-y.) Mavlono Kamoluddin Husaynning farzandi arjumandi Mavlono Faxruddin Aliy otasi o'rniga qoimi maqom (o'rinbosar – *U. B*) bo'ldi. Jum'a sabohi u Hirot jome'sida – bu jome' barcha fayz oladigan muborak bir yerdir – xalqqa nasihat qilur, barchani Haqqa da'vat etur. G'oyat xush, balig', chiroylik nutq qilur va bu xitob-irshodi bilan ko'ngillarga surur baxsh etur...” (....). Ma'lum bo'lmoqdaki, Faxruddin Aliy Safiy ham o'z otasi kabi voizlikda shuhrat qozongan. Hirot jome'si bosh imomi sifatida faoliyat yuritgan.

“Tuhfa-i Somiy” asariga ishlangan miniatyura “Mavlono Faxruddin Aliy Safiyning va'z majlisi” deb nomlanadi. Bu miniatyura Faxruddin Aliy Safiyning Hirot ilmiy muhitida o'ziga xos mavqe' egasi bo'lganiga dalolat qiladi. Miniatyuradagi rasmda Aliy Safiy markazda tasvirlangan bo'lib, u soqoli qop-qora, qirq-qirq besh yoshli inson qiyofasidadir. U kursida o'tirgan holda jamoatga jum'a ma'vizasi asnosida xitob qilmoqda. Aliy Safiy xatoba (va'z ishi, voizlik)da taxminan oltmish yoshlarida o'z otasidek haqiqiy mashhurlikka erishgan, Hirot xalqining, arkoni davlatning, muarrixlar va musavvirlarning nazariga tushgan. Aliy Safiy o'n yildan ortiq vaqt mobaynida Hirotning bosh voizi sifatida faoliyat yuritadi.

Aliy Safiy nafaqat iste'dodli shoir, mashhur tazkiranavis va manolibnavis, o'z davrida Hirot shahrining mashhur voizi, shuningdek, mohir xattot ham sanalgan. Ijodkor shaxsiyatining ushbu qirradi hozirgacha ilmda maxsus tadqiq etilmasdan kelinayotir.

Quyida Aliy Safiy Hiraviyning ana shu noyob qobiliyati – xattotlik faoliyati va uning samarali mehnati samarasi hisoblangan Mavlono Abdurahmon Jomiy qalamiga mansub yirik hajmli tasavvufiy asar – “Sharhi Fusus-i hikam” (شرحی فصوص الحکم) qo'lyozmasi kitobati haqida tafsilotli so'z yuritamiz.

Aliy Safiy Hirot ilmiy va adabiy maktabining yetuk namoyandasi bo'lgan Mavlono Husayn Voiz Koshifiy Sabzavoriyning o'g'lidir.

O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasida Mavlono Husayn Voiz Koshifiyning ko'plab asarlar muallifi ekani, O'zR FA ShIda 45 nomdagi asarlarining 197ta qo'lyozma va 75ta toshbosma nusxalari saqlanishi yozilgan.

Mavlono Husayn Voiz Koshifiyning (1442–1505) allomaligi, ya'ni ko'p ilmlarda, sohalarida asarlar ijod qilgani tafsilotli tadqiq etilgan [Умурзоқов 2018, 41 – 44; 2019, 14 – 15]. Alisher Navoiy

Mavloni Koshifiy ta'riflar ekan, "Mavlonodin zu fununlik purkor bo'lubtur..." [Навой 1966, 132] deb yozgan.

Har doim Navoiyning e'tirofida va e'tiborida bo'lgan Mavloni Husayn Voiz Koshifiy adib, shoir, voiz, tarixnavis olim, mufassir sifatida ellikdan ortiq asarlarni meros qoldirgan. Allomaning asarlari juda ham ko'p kitobat qilingan. Husayn Voiz Koshifiy asarlarining qo'lyozma nusxalari Toshkent qo'lyozma fondlarida besh yuzdan ortiq.

Alloma Voiz Koshifiyning husnixat sohibi bo'lgani esa maxsus o'rganilmagan, tadqiq etilmagan.

Arabiy alifboda yozuv bitgan mashhur adiblar, shoirlar va olimlarning avtograf (dastxat)lari ko'zdan kechirilsa, ulardan ko'pchiligining yozuvlari husnixatdan xoli. Husayn Voiz Koshifiy esa nodir kotib, qilqalam xattot bo'lgan. Bunga uning "Mavohib-i Aliyya" (Hazrat Amir Aliysherga tuhfa) tafsiri qo'lyozmasi dalolat qiladi. Mazkur qo'lyozma kitob O'zR FA ShI asosiy fondida №2181 inv. raqam ostida saqlanadi. Buxoro xonligining oxirgi qozikaloni Sadri Ziyoning qaydiga ko'ra, ushbu qo'lyozma "Muallif dastxatidir" [№2181, 1a]. Navoiy Husayn Voiz Koshifiyning mazkur "Tafsir"i haqida bunday deb yozgan: "Mavlononing tafsiri "Javohir at-tafsir"dur. Baqara surasini bir mujallad bitibdurkim, yuz juz' bo'lg'ay".

Husayn Voiz Koshifiy serqirra ijodkor bo'lgan ekan, uning yagona o'g'li – Aliy Safiy ham o'z otasidek "zu funun"likka, yani allomalikka intilganmi?

Faxruddin Aliy Safiyning xattotlik faoliyati

Faxruddin Aliy Safiy ham adib, shoir, voiz tarixnavis-manoqibnavis olim hisoblanadi. Ammo uning ham husnixat ilmi borasidagi faoliyati tadqiq etilmagan.

Yaqinda Faxruddin Aliy Safiyning otasi Husayn Voiz Koshifiy kabi savodli kotib va qilqalam xattotligiga dalolat qilgan betakror ishlaridan birini aniqladik. Bu ish o'rta asrlar musulmon olamida "Shayxi akbar" nomini olgan zot Muhyiddin ibn Arabiyning "Fusus al-hikam" (فصوص الحكم) asariga Mavloni Abdurahmon Jomiy tomonidan yozilgan "Sharh-i Fusus al-hikam" (شرح فصوص الحكم) asarining kitobat qilingan nodir qo'lyozmasidir.

"Sharhi Fusus al-hikam" qo'lyozmasi O'zR FA ShI asosiy fondida №520 inv. raqam ostida saqlanadi. Qo'lyozma jami 265 varaq (530 sahifa)dan iborat bo'lib, uning kolofonida kotib o'zini quyidagicha tanishtirgan [Sharhi Fusus al-hikam, 254]:

و قد تشرف باتمام كتابة هذه الشرح الشريف العبد الضعيف علي الصفي ابن الحسين

الواعظ الكاشفي ثبته الله تعالى على منهج الصدق و السداد في العمل و القول و الاعتقاد و نقله من كتاب الذي كان بخط المصنف قدس الله تعالى سره و افاض علينا بـه - في اواسط شهر صفر سنة سبع و تسعمائة

ثم قابلته مع الكتاب المنقول عنه بقدر الوسع و الامكان و الانسان مرگب من النسيان و قد تمت المقابلة في او اخر شهر رمضان سنة سبع و تسمايه من هجرة سيدنا المبعوث بأشرف الايمان صلوات الله و سلامه عليه ما اختلف الملوان و كرّ الجديدين، م

Tarjimasi: Ushbu muborak "Sharh"ning ko'chirilishi zaif banda **Aliy as-Safiy ibn al-Husayn al-Voiz al-Koshifiyning** qo'li bilan tamomlandi – Alloh ta'olo uni sidq (to'g'rilik) yo'lida, solih amal (ezgu ishlar), ezgu so'zlar va to'g'ri, haq e'tiqodda bardavom aylasin!

(Kotib) bu (matn)ni musannifning – Alloh ta'olo ul zotning sirrini muqaddas (ya'ni, ixlosmandlarini ziyoda) aylasin va bizning ustimizga (ul zotning duolari ila) yaxshiliklar yog'dirsin! – muborak xati bilan bitilgan ilk nusxadan naql etdi, to'qqiz yuz yettinchi sananing Safar oyining o'rtasida.

So'ngra (maxfiy qolmasinkim,) bu kitobni ul zotdan ("Sharh" musannifi, Mavlono Jomiydan kitobat uchun o'zim iltimos ila) qabul qilib oldim. Albatta, kuch va imkon yetguncha (bu ishni bajar-dim), inson nisyon (unutmoqlik)dan tarkib topgandir.

Va muqobala (dastxat nusxa bilan bu nusxani o'zaro solish-tirib chiqish ishi) sharaflı iymon bilan yuborilgan Zot Sayyidimiz – toki Quth yulduzi chiqib botar ekan va hayot davom etar ekan (ana shu muddatda) ul Zotga Alloh ta'oloning to'xtovsiz rahmatlari va salomlari bo'lsin! – hijratlaridan to'qqiz yuz yetti yil o'tganida Ramazon oyining oxirida (batamom) tugallandi".

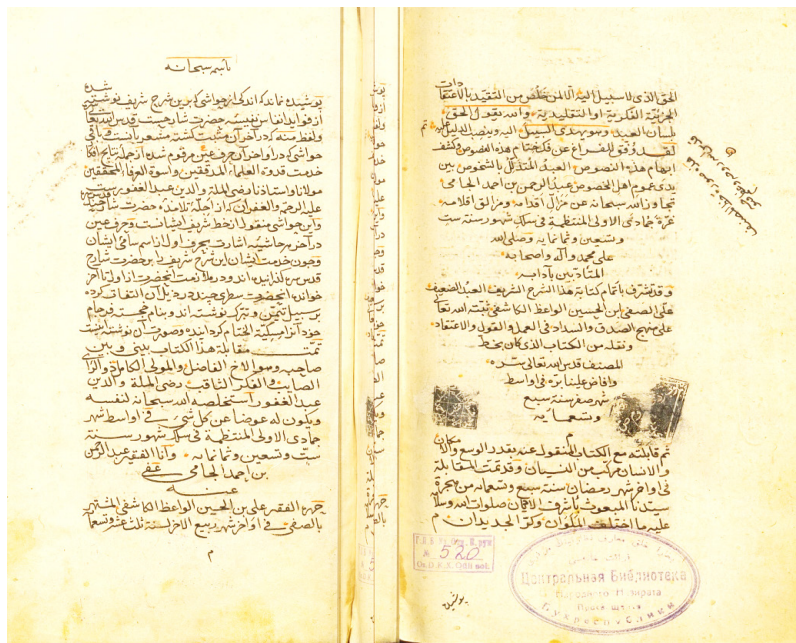
Mazkur qo'lyozmaning 1 a va oxirgi 265 a sahifalarida Mavlono Abdurahmon Jomiyning dastxati bilan "Oldso'z" va "So'ngso'z" yozilgan. "Oldso'z" quyidagicha aks etgan:



So'ngso'zda Jomiy hazrat bu "Sharh"ning muqobalasini amalga oshirgan zot - o'zining zabardast shogirdi Mavlono Abdulg'afur Loriyga samimiy minnatdorchilik bildirgan va uning haqiga duoyi xayr qilgan [Sharhi Fusus al-hikam, 264]:

تمت مقابلة هذا الكتاب بيني وبين صاحبه وهو الاخ الفاضل والمولى الكامل والرأى الصائب والفكر الثاقب رضى الملة والدين عبد الغفور استخلصه الله سبحانه لنفسه ويكون له عوضا عن كل شيء، في اواسط شهر جمادى الاولى المنتظمة في سلك شهر سنة ست وتسعين وثمانمائه و أنا الفقير عبدالرحمن بن احمد الجامى عفى عنه

Quyidagi suratda "So'ngso'z" aks etgan:



Demak, bu asarning oxirgi tahrir ishlari hijriy sananing sakkiz yuz to'qson oltinchisi (mil. 1490-y.) Jumod ul-oxir oyi o'rtasida tamomlangan.

Bu nusxa Mavlono Abdulg'afur Loriy uchun maxsus ko'chirilgan. Aliy Safiy esa Mavlono Abdurahmon Jomiy tomonidan yozilgan "Sharh-i Fusus al-hikam" asarining kotibi va muharriri bo'lish sharafiga sazovor bo'lgan.

Zero, shundan so'ng kitobning Aliy Safiy tomonidan ham tahrir qilinganiga doir ma'lumot qayd etilgan:

حرّره الفقير على بن الحسين الواعظ الكاشفى المشتهر بالصفى فى اواخر شهر ربيع الآخر لسنة ثلث عشر وتسعمائة

"Sharh-i Fusus al-hikam" asari yirik hajmli asar - 265 varaq (530 sahifa). Qo'lyozma hoshiyasida Mavlono Jomiyning, Mavlono Abdulg'ofur Loriyning izohlari, qaydlari bitilgan. Bu qo'lyozma-

ning naqadar diqqat va ehtimom bilan kitobat qilingani, qayta-qayta tahrirdan o'tkazilganiga dalolat qiladi.

"Rashahot"da bir necha o'rinda, masalan, "Hazrat Maxdum quddisa sirruhu (Mavlono Abdurahmon Jomiy – U. B.)dan eshitilgan ma'rifatli so'zlar bayoni", "Hazrati Eshon (Xoja Ubaydulloh Ahror)-dan eshitilgan ma'rifatli so'zlar bayoni" boblarida rashhalarda Ibn Arabiyning "Fusus al-hikam" asaridan ko'p misollar keltirilgan va ular sharhlangan. Demak, ma'lum bo'lmoqdaki, Aliy Safiy "Sharhi Fusus al-hikam"ni kitobat qilish bilan kifoyalanmagan, balki mazkur asardan kitobxonlar bilishi zarur bo'lgan va muhim hisoblangan bir qancha ma'lumotlarni o'z asari "Rashahot"da keltirgan.

Masalan, Ibn Arabiy "Fusus al-hikam"da "Har kim Meni tushida ko'rsa, u kimsa Meni o'ngida, albatta, ko'radi" mazmunidagi hadisi sharifni keltirgan. Mavlono Jomiy esa mazkur hadisi sharifni sharhlaydi. Jomiyga ko'ra, ushbu hadisi muborakdagi "Meni tushida ko'rgan o'ngida ham albatta ko'radi" iborasini "Meni tushida ko'rgan shuni bilsinki, u Meni aniq ko'ribdi," shaklida sharhlagan [Sharhi Fusus al-hikam, 264].

Aliy Safiy "Sharh-i Fusus al-hikam" asari nomini "Rashahot"da ko'p o'rinlarda keltirgan. Bu asarga Xojagon azizlari tomonidan berilgan ta'riflarni ham bayon qilgan. Bunga Xoja Abu Nasr Porsodan keltirilgan bir naqlni misol qilib ko'rsatish mumkin:

"Va yana Xoja Burhoniddin Abu Nasr Porso quddisa sirruhu edilar va ul zotga hazrat Xoja Abu Nasrning suhbatlari ko'b ittifoq tushubdir. "Nafahot ul-uns"da yozibtururlarkim, bir kun alarning majlisi shariflarida Hazrat Shayx Muhyiddin ibn Arabiy quddisa sirruhuning zikri va alarning musannifotlarining zikri o'tar edi. O'z volidi buzrukvorlaridan naql ettilarkim, alar aytur erdilar: "Fusus" jon erur, "Futuhot" esa dil!"

Va yana muni ham aytdilarki: "Har kishi "Fusus"ni yaxshi bilsa, anga Hazrat Payg'ambar sallohu alayhi va sallam mutobaatlarning do'iyasi qaviy aylanur" [Навоий 1963, 184].

Ushbu parchadan ma'lum bo'lmoqdaki, Xoja Muhammad Porso o'z ilmiy, ma'rifiy suhbatlari asnosida Shayx Muhyiddin ibn Arabiy haqida, albatta, ehtirom bildirib to'xtalar ekan.

Xoja Muhammad Porsoning o'g'li Abu Nasr Porso o'z otasidan naql qilishiga ko'ra, ul zot "Fusus" asari haqida gapirganida: "Fusus" (asari) jon erur, "Futuhot" (asari) esa dil!" der ekan.

Bu ta'rifdan nima ko'zda tutilgani, ya'ni murod nima ekanini yana ul zot – Xoja Muhammad Porsoning o'zi bayon qilgan ekan: "Kimki "Fusus" asaridan yaxshi xabardor bo'lsa, unga Hazrat

Payg'ambarimizga – sallohu alayhi va sallam! – ergashmoq, ya'ni ul zotning muborak sunnatlarini mahkam tutmoq, sunnati mutohharani tiriltirmoq istak-xohishi kuchli bo'ladi".

Xojagon – naqshbandiyya tariqati mansublarining iymon, ixlos va ma'rifat borasidagi xos afzalligi ham aslida mana shunda. Ya'ni, ul zotlar Hazrat Payg'ambarimizga – sallohu alayhi va sallam! – ergashmoq, ya'ni ul zotning muborak sunnatlarini mahkam tutmoq, sunnati mutohharani eng go'zal, eng chiroyli tarzda tiriltirmoq – sunnat amallarni o'z hayotlariga joriy qilmoq va ana shu tarzda barchaga chiroyli, komil o'rnak bo'lmoq istak-xohishi, niyati bilan yashaydilar.

Bu ma'lumot orqali bizga Xojagon mashoyixining, ayniqsa, Xoja Ubaydulloh Ahror va Mavlono Abdurahmon Jomiyning Shayx Muhyiddin ibn Arabiy asarlariga, xususan, uning "Fusus" hamda "Futuhot" asarlari mutoalasiga aslo befarq bo'lmaganlari ma'lum bo'ladi.

Aliy Safiyning ma'lumot berishicha, Mavlono Abdurahmon Jomiy Samarqandga bir safar Xoja Ubaydulloh Ahror huzuriga Shayx Muhyiddin ibn Arabiy asarlaridagi ba'zi nozik iboralarni ul zot sharhlab berishi iltimosi bilan kelgan [Pamaxon 2004, 18].

"Sharh-i Fusus al-hikam" asarini kitobat qilish Aliy Safiy uchun, eng avvalo, Mavlono Jomiy xizmatida bo'lish baxtini ta'minlagan imkoniyatdir. Aliy Safiyga ushbu imkoniyat keyinchalik o'z shoh asari "Rashahot"ning ham mazmunli va ma'nodor bo'lishida qo'l keladi.

Shu o'rinda yana bir muhim jihatga e'tibor qaratish zarur. Mavlono Husayn Voiz Koshifiy va uning o'g'li Faxruddin Aliy Safiyga xattotlikda, kotiblikda kim o'rnak va namuna bo'lgan?!

Ota va o'g'il Koshifiylarga serqirra ijodkor bo'lishlarida o'rnak va namuna bo'lgan zot Mavlono Abdurahmon Jomiydir.

Abdurahmon Jomiy adib, shoir, tarixnavis va manoqibnavis, mufassir va muhaddis, zabardast tilshunos olim hisoblanadi. Abdurahmon Jomiyning mazkur yo'nalishlardagi ijodi, ilmiy merosi tadqiq qilingan. Ammo mohir qilqalam xattotligi ilmda alohida o'rganilgan.

O'zR FA ShI asosiy fondida Abdurahmon Jomiy tomonidan kitobat qilingan o'ndan ortiq qo'lyozma kioblar mavjud.

Navoiyshunosligimizda "Navoiy albomi" deb nomlanuvchi "Majmu'ayi ruqu'ot" (Maktublar, nomalar to'plami)dagi mavlono Jomiyning dastxatlari murakkab mulloyi xatiga dalolat qiladi. "Tafsir-i Xoja Muhammad Porso"dagi Mavlono Jomiy qalamiga

tegishli bo'lgan uch sahifa kitobat va mazkur "Sharh-i Fusus al-hikam" asari "Oldso'z" va "So'ngso'z" bitilgan sahifalardagi bitiglar esa Abdurahmon Jomiyning mohir xattot bo'lganini bildiradi. Quyidagi foto-rasmda "Sharh-i Mullo" qo'lyozmasining Jomiy hazrat qo'li bilan ko'chirilgan nusxasi, ya'ni avtograf nusxaning 1 b – 2 a hamda 51 b – 52 a sahifalari aks etgan:

Ushbu dastxat aks etgan fotosuratlardan ham yaqqol ko'rinib turibdiki, Mavlono Jomiy nasx xatida, boshqacha qilib aytganda, "Xatti Qur'oniy" bo'lgan nasx xatini nafis yozish borasida mohir xattot bo'lgan.

Mavlono Jomiy nafaqat ilm-u ijodda, hatto xattotlikda ham o'z zamondoshlariga, shogirdlariga, o'z ixlosmandlariga chiroyli namuna, o'rnak bo'lgani, ta'bir joiz bo'lsa, "*ad-Dollu ala al-xayrika fo'ilihi*" (الدال على الخير كفاعله) hadis-i sharifida (Tarjimasi: Ezgu ishga sababchi bo'lgan odam o'sha ishni bajargan kabidir) bayon qilingan abror, yani solih, yaxshi, taqvodor zotlardan ekani ma'lum bo'lmoqda.

Mavlono Jomiy o'z davrida zamonning fuzalosi va ulamosi uchun ustozni kull, ya'ni ilm-u ijodda, ma'rifatda barchaga ustoz maqomida edi.

Abdurahmon Jomiy shaxsiyati, fikrlari, ma'rifati, irfonidan kelib chiqib, Husayn Voiz Koshifiyini, Alisher Navoiyini, Aliy Safiyni va boshqa Hirot adabiy va ilmiy muhitining barcha zabardast vakillari ijodini to'g'ri anglash, to'g'ri talqin qilish mumkin. Agar Xusrav Dehlaviy, Nizomiy Ganjaviy va ayniqsa, Mavlono Abdurahmon Jomiy ma'rifati, ilm-u ijodini yetarlicha bilmasak yoki to'g'ri baholay olmasak, u zotga zamondosh qalam ahli ijodini, ul zot ixlosmandlari qarashlarini, maqsadlarini ham to'g'ri tushunish, to'g'ri baholash imkonsizdir.

Mavlono Jomiy o'z zamondoshlarining ijodlariga, ilm-u irfonlariga g'oyat kuchli ta'sir o'tkazgan ana shunday nodir shaxsiyat, betakror zotdir.

Nazarimizda, Aliy Safiyga ham ilm-u ijodda va hatto xattotlikda ham eng kuchli ta'sir o'tkazgan zot, otasi Husayn Voiz Koshifiy emas, balki Mavlono Abdurahmon Jomiydir.

"Rashahot" asarining "Hazrati Maxdumning ahvoli va ma'orifi, xoriq ul-odotlari zikrlari bayonida" boblarida Aliy Safiy ba'zan ochiq-ravshan, ba'zi o'rinlarda esa nozik ishoralar bilan Mavlono Abdurahmon Jomiyga o'zining samimiy munosabatini, yuksak ehtiromini bildiradi va ul zotga chuqur hurmatini orifona yo'lda bayon qilishga intiladi.

"Rashahot" Mavlono Jomiy va Xoja Ahror vafot etganlaridan

keyin yoziladi. “Rashahot” asaridan shuni aniq anglash mumkinki, xuddi Navoiy kabi Aliy Safiy ham sohibi valoyat bo’lgan (valiy zotligi bilan tanilgan) bu ikki zotning vafotlari sabab ayriliq firoqiga umrining oxirigacha ko’nika olmagan. Shuning uchun ham Alisher Navoiy:

Meni men istagan o’z suhbatig’a arjumand etmas,

Meni istar kishini ko’nglum pisand etmas, – deb yozgan edi.

Aliy Safiy esa “Rashahot” muqaddimasida ana shunday kayfiyatda ushbu she’riy misralarni bitgan:

Gul fasli o’tdi, gulzor xarob bo’ldi,

Men endi gul bo’yini qayerdan izlay?! Gulobdan(mi)?...

[Раҳаҳот 2004, 15].

“Rashahot” asari matnida ham ikki muborak zot – Xoja Ubaydulloh Ahror va Mavlono Abdurahmon Jomiy manoiqlari eng ko’p o’rin olgan. Bu Aliy Safiyning o’z umri davomida, avvalo, e’tiqodda, so’ngra ilm-u ijodda ko’proq qaysi nodir shaxsiyatlarga, ya’ni yuksak ma’naviyatga va ulkan ma’rifatga ega zabardast siymolarning ta’sirida bo’lganiga ochiq dalolat qiladi.

Navoiyshunosligimizda Sultonali Mashhadiy, Abduljamil Kotib va boshqalar uchun “Navoiyning kotiblari” iborasi qo’llaniladi. Ta’bir joiz bo’lsa, “Mavlono Jomiyning kotiblari” ham bo’lgan va o’sha kotiblar orasida Aliy Safiy birinchi o’rinda turadi. Chunki Aliy Safiyning Mavlono Jomiy asarlaridan nusxa ko’chirishi shu birgina “Sharhi Fusus al-hikam” asari bilan cheklanmagan. Aliy Safiy tomonidan Mavlono Jomiy qalamiga mansub “Shavohid an-nubuvva” (Payg’ambarlik alomatlar) asarining g’oyat chiroyli nasta’liq xatida kitobat qilingan bir nodir nusxasi bor. Mazkur qo’lyozma ham O’zR FA ShI asosiy fondida saqlanadi.

Xulosa

Mumtoz adabiyotimiz o’ziga xos badiiyatga, teran mazmun-mohiyatga, ulug’ ma’rifatga, kuchli ta’sirga ega bo’lgan nafis adabiyotdir. Bu adabiyotning deyarli barcha durdona asarlari, eng avvalo, sog’lom ishonch-e’tiqodning, so’ngra pokdomonlik, husni xulq, yuksak insoniy fazilatlarning oliy samarasi o’laroq, yana bunga qo’shimcha sifatida ulug’ iste’dodlarning bir-birlariga o’zaro beg’araz, ijobiy musobaqalari va ta’sirlari natijasida paydo bo’lgan. Mana shu sababdan mumtoz adabiyotimizga qiziqish so’nggi yuz yillikda tadqiqotchilarni jalb qilib kelmoqda. Ana shunday jahon madaniyati va fani taraqqiyotiga o’z ijodi bilan ulkan hissa qo’shgan ijodkorlardan biri Faxruddin Aliy Safiy bin Husayn Voiz Koshifiy

(vaf. 939/1532)dir. Uning ijodi dunyoviy va diniy ilmlarning turli sohalarini qamrab olganligi bilan ahamiyatli. Faxruddin Aliy Safiy ilmiy-adabiy merosida yuksak fazilatlarga ega bo'lgan insonni tarbiyalash, yoshlarni sog'lom tafakkur va pok axloqqa targ'ib qilish g'oyalari singdirilgan.

Faxruddin Aliy Safiy Koshifiy Hiraviy o'z ilmiy-ijodiy faoliyati davomida Hirot shahri katta jome'sida voiz bo'lgan, shoir, adib, tazkiranavis sifatida tanilgan, shu bilan birga u mohir xattot, savodli xos kotib sifatida ham faoliyat yuritgan. Bu esa ijodkorning o'ziga xos yana bir iste'dodiga, xattotlik borasida ham nodir qobiliyat egasi bo'lganligiga dalolatdir.

Mumtoz adabiyotimizning yetuk siymolari, olim va fuзалolari, ijodkorlari safidan munosib o'rin olgan Mavlono Aliy Safiy Koshifiy Hiraviy Koshifiyning shaxsiyati, ilmiy-adabiy merosi, tarjimalari va kitobati namunalari asosida kelgusida yirik monografik tadqiqotlarni amalga osirish manbashunos-tadqiqotchilar oldida turgan muhim vazifalardandir.

Adabiyotlar

- Алишер Навоий. 1966. *Мажолисун-нафoис*. 12-жилд. Тошкент.
- Алишер Навоий. 1963. *Хазоинул-маоний*. Фаройибус-сиғар. Ўн беш томлик. 1 том. Нашрга тайёрловчи: Ҳамид Сулаймон. Тошкент.
- Ҳусайн Воиз Кошифий. 2004. *Рашаҳот*. Тошкент.
- Умурзоқов, Б. 2018. “Рашаҳот” асарининг нодир қўлёзма нусхаси”. *Убайдулла Каримов номидаги XV илмий-амалий конференцияси материаллари*, 41 – 44. Тошкент.
- Умурзоқов, Б. 2019. *Фахруддин Алий Сафийнинг илмий-адабий мероси ва унинг “Рашаҳот” асарининг қиёсий-текстологик тадқиқи*. Тошкент: Нурафшон.
- ЎЗР ФА ШИ фонди. Қўлёзма №2181, 1 а.
- Шарҳи Фусус ал-ҳикам*. ЎЗР ФА ШИ фонди. Қўлёзма №520.

Ali Safi Kashifi Hiravi's Activities as a Preacher, Calligrapher, and Scribe

Bahriddin Umurzoqov¹

Abstract

This article presents a comprehensive study of the scholar and creative activities of Maulana Fakhrud-din Ali Safi Kashifi Hiravi (d. 939/1532), who lived and worked in Herat during the fifteenth and sixteenth centuries. A talented man of letters, *tazkira* writer, *manāqib* author and a renowned preacher of his time, this scholar's activity is analyzed in close connection with the scholarly and literary endeavors, as well as the mentorship roles, of his contemporaries and patrons, including Maulana Abdurakhman Jami, Alisher Navo'i, Khwandamir and others. This approach also contributes to forming a clear understanding of scholarly and literary milieu of Herat in that period.

The author places particular emphasis on a unique aspect of Ali Safi Hiravi's talent that has not previously been the subject of specialized scholarly research – his activity as a calligrapher – and on the tangible outcome of his efforts in this field, namely the manuscript copy of *Sharh-i Fusus al-Hikam*. Based on newly discovered data, the article elucidates Ali Safi's work as a literate and distinguished scribe.

Key words: *Sharh-i Fusus al-Hikam, autograph manuscript, Sharh-i Mulla manuscript, Khatt-i Qur'ani, naskh script, Mawlono Jami, ustod-i kull (the universal master in knowledge, creativity, and enlightenment).*

References

- Alisher Navoiy. 1966. *Majolisun-nafois*. 12-jild. Toshkent.
- Alisher Navoiy. 1963. *Xazoinul-maoniy. G'aroyibus-sig'ar*. O'n besh tomlik. 1 tom. Nashrga tayyorlovchi: Hamid Sulaymon. Toshkent.
- Husayn Voiz Koshifiy. 2004. *Rashahot*. Toshkent.
- Umurzoqov, B. 2018. "Rashahot" asarining nodir qo'lyozma nusxasi". *Ubaydulla Karimov nomidagi XV ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari*, 41 – 44. Toshkent.
- Umurzoqov, B. 2019. *Faxruddin Aliy Safiyning ilmiy-adabiy merosi va uning "Rashahot" asarining qiyosiy-tekstologik tadqiqi*. Toshkent: Nura-fshon.
- O'zR FA ShI fondi. Qo'lyozma №2181, 1 a.
- Sharhi Fusus al-hikam*. O'zR FA ShI fondi. Qo'lyozma №520.

¹Bahriddin S. Umurzoqov – Doctor of Philological Sciences (DSc), Professor, New Century University.

E-mail: bahrumr_nur@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8870-156X

For citation: Umurzoqov, B. S. 2025. "Ali Safi Kashifi Hiravi's Activities as a Preacher, Calligrapher, and Scribe". *Golden Scripts* 4: 4 – 15.